

A KULTÚRTÖRTÉNET FOLYAMATÁT FENNTARTÓ HUMANISTA ÉS A LÁZADÓ POLGÁR

Bagi Ibolyának, aki a kultúrát
nem tisztelő beállítottság sajná-
latos érvényéről ismeretlen ok-
ból hallani sem akar

I.

A társadalmat a humanisták emberközpontú arisztokratizmusa jegyében megszerve-
ző, de egyben az arisztokratikus berendezkedésbe való polgári beilleszkedés nehézségeivel
is számoló központosított monarchia, illetve annak szellemi kifejezése, a klasszicizmus kü-
lönbölteti meg első ízben a szellemi önkifejezés arisztokratikus és polgári formáit, különíti
el egymástól az emelkedett, a megformálás magasabb fokát képviselő, komoly és a komi-
kus, prózai, alacsonyabb rendű kifejezési módokat, műfajokat. Polgári korunkban az arisz-
tokratikus humanista és polgári, a klasszikus és romantikus, a hagyomány teljességét átfogó
ontikus és annak csupán életbeli visszfényét töredékesen tükrözni tudó szubjektivista, indivi-
dualista szemléletmód kettőssége voltaképpen az előző kor örökségeként folytatódik. A két
korszak közötti eltérés az, hogy a sajátos szellemi megnyilvánulásait kereső polgár többé
nem illeszkedik bele a humanista által kialakított emberközpontú világnépbé, hanem a gond-
olkodásnak a dolgokon, a jelenségeken túlmutató, és a létigazságban gyökerező rendje el-
len fellázadva, olyan élet- vagy világnéppontú szemléletmódot alakít ki, amely a polgárt a
gondolkodás tulajdonképpeni vagy egyetlen alanyának mutatja.

Az általa szorgalmazott egyetemesség nevében, az emberi nem egészének képvise-
lete érdekében a humanista nem fordul szembe a magát önkényesen önállósító polgárral,
hanem nagyvonalúan megengedi lázadását, mintegy belátva, hogy arra föltétlenül szüksége
van, mint az atya szellemi vezetését elutasító tékozló fiúnak, a polgárnak ki kell járnia a
történelem iskoláját, neki magának kell megtapasztalnia szellemi lehetőségeinek határát. Ez
azonban nem azt jelenti, hogy a polgár lázadása a humanista egyetemesség ügyét szolgálja.
Sőt, már a polgár szellemi teljesítményeinek a klasszicizmus műfaji hierarchiájába besorolá-
sa is csupán a humanista által tett engedmény volt, és nem annak elismerése, hogy a polgár
a humanista szellemi partnere lenne, mellette ő is hozzájárulna a létigazság megtapasztalásá-
hoz, ő is felelősséget érezne a kultúrtörténeti folyamat fenntartásáért.

Mint minden másban, a reneszánsz tekintendő mértékadónak e téren is. A rene-
szánsz humanistáknak, akik annyira keresték, mondhatni, szomjúhozták a művelt világot
átfogó levelezésükben, a nagy nyilvánosság előtt rendezett disputáikban, az általuk szerve-
zett — és a későbbi intézmények merev formáit, hivatali kötöttségeit nélkülöző — akadémi-
áikban a szellemi partnerséget, a szellemi partnereket, eszükbe nem jutott volna, hogy a hu-
manista gondolkodás szellemi arisztokratizmusának szintjére nem emelkedő, az emberi e-
gyetemesség törekvésétől át nem hatott polgárokat partnereiknek tekintsék, egyáltalán képes-
nek találják őket szellemi alkotások létrehozására. Meg voltak győződve arról — és semmi
nem szól az ellen, hogy igazat adjunk nekik —, szellemi érdeklődésének mértékében bár-

mely embert áthatja a humanizmus eszmeisége. Vagy ha valaki mégsem emelkedik a humanisták szellemi színvonalára, és az élet szintjéről szemléli a dolgokat, annak véleményük szerint nem szükséges a lét rendjét megbontva, eltévelyedését kockáztatva, szellemi igényt nyilvánítania.

De vajon miért kényszerült később a humanista elvei részleges és időleges megtagadásával bizonyos engedményre? Hogyan vonta maga után a humanista egyetemesség követelménye a szellemi törekvéseknek a klasszicizmusra jellemző megkettőződését, a polgár részeseződését a szellemi teljesítmény nyújtásából, valamint annak a visszaszállás állapotnak a kialakulását, hogy a kultúrtörténet folyamatát fenntartani igyekvő humanista helyett az ilyen felelősséget vállalni nem tudó polgár határozza meg a korban érvényes világképet? A helyzetet az magyarázza, hogy a reneszánszban végbement szellemi-kulturális fordulat, azaz az emberközpontú, az ember istenarcúságából kiinduló világkép kialakulása ellenére a társadalom nagyobb, nem szellemi, hanem gyakorlati beállítottságú, civilizációs feladatokat ellátó fele, a polgári világ — minthogy számára közvetlenül e fordulat semmit nem jelentett — a középkort meghatározó istenközpontú világkép vonzaskörében maradt. Bizonyos időnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a humanista belássa, nem elégedhet meg a polgári világból kiemelkedni kész, arisztokratikus beállítottságú emberek megnyerésével, hanem az emberi nem egysége, az egyetemesség nevében a polgári világot is az emberközpontú világkép jegyében kell áthangolnia, a szellem és a kultúra elsőbbségét valló arisztokratikus gondolkodást képessé kell tennie arra, hogy a gyakorlati, a civilizációs, a természeti és az anyagi jelenségeket is magyarázza, a szellem, a kultúra emberies igényei szerint befolyásolja.

A 16. és a 17. században ez az erőfeszítés oda vezetett, hogy a központosított monarchia keretei között és a karteziánus filozófia által megindított tudományos fejlődés következményeként a polgár, bár szemlélete nem változott meg, beilleszkedett az új, emberközpontú világkép kereteibe. Miután azonban egyrészt a gyakorlati, civilizációs, természeti jelenségeket csak részlegesen sikerült az arisztokratikus felfogásból kiindulva magyarázni, másrészt a polgár csak látszólag illeszkedett be az emberközpontú világképbe, egy idő után, a felvilágosodás korában a humanista egyetemesség érvényesítésének arisztokratikus kísérlete nyomán a kialakult felemás helyzetet a polgár a maga fonák módján, a helyzetéből adódó következtelenséggel értelmezte. Egyfelől megfélemlített arról, hogy a kultúrtörténet leg súlyosabb problémája éppen világképének idejétmúlt istenközpontúsága (jellemző módon gondolkodásának korszerűtlenségéért az őt lelkiileg-szellemileg magára hagyni nem akaró egyházat tette felelőssé), másfelől elhamarkodottan úgy találta, hogy a félúton megrekedésnek a szellem létalapozó és a kultúra emberteremtő képességét állító arisztokratikus szemlélet az oka, és azzal szemben majd a polgár gyakorlatias, anyagi, az immanens természetnél megragadó, az isten- meg az emberközpontú világképet egyaránt elvető, helyébe pedig az élet- vagy világgözpontú szemléletmódot állító gondolkodása lesz képes a megkezdett úton továbbhaladás előmozdítására.

Az a lázadás, amellyel a polgári kor kezdetét vette, és az a szellemi eltévelyedés, amelynek következményeként az idejétmúlttá vált istenközpontú világképet elutasító, de a reneszánsz óta érvényes emberközpontú világképet elfogadni nem tudó polgár gondolkodását e korban az élet- vagy világgözpontú szemléletmód határozta meg, azt jelentette, hogy a megtévesztő lázlat ellenére a polgár az istenközpontú világképet akkor nem haladta meg (hiszen a tagadás még nem meghaladás), illetve mint az élet- vagy világgözpontú szemléletmód sajnálatos módon máig tartó érvénye mutatja, a kívánatos kultúrtörténeti fordulat, az

emberközpontú vilgképnek a polgár általi elfogadása ma sem történt meg. Kétségtelenül napjaink legzaklatóbb és legnagyobb jelentőségű kérdése, hogyan lehet a civilizációs feladatot ugyan ellátó, de az emberlét szellemi-kulturális alapjaival pusztítóan szembe forduló polgár szellemi-kulturális ámokfutását megállítani, őt magát a lázadása miatt korunkban felfüggesztett emberközpontú vilgkép egyedül elfogadható voltára ráébreszteni, elfogadására rábírní.

Természetesen nem gondoljuk, hogy — mint a lázadó polgár vilgközpontú szemléletmódja sugallja — az ember sorsát kultúrtörténeti távlatokban imunanens anyagi, természeti tényezők határoznák meg. A polgárnak az a sorsa, hogy a humanista által kialakított és — két évszázaddal ezelótti felfüggesztődése, érvényének időleges elvesztése ellenére — kultúrtörténeti jelentőséggel már félezer éve egyedül rendelkező emberközpontú vilgkép vonzásába kerüljön, és ott az igazságból fakadó békét és harmóniát megtalálja. A polgárnak az önálló és közvetlen szellemi tapasztalásra való alkalmatlansága ellenére azonban ez a fordulat nem úgy képzelendő el, hogy a polgárt a gazdasági, politikai, társadalmi kataklizmának, a teljes civilizációs összeomlásnak kellene jobb belátásra térítenie, vagyis a vilgközpontú szemléletmódot igazolva fizikai, anyagi helyzete tenné számára kézzelfoghatóvá útja elhibázottságát, amint szorongásos rémálmaiban gyakran maga hajlamos gondolni. A polgár nem civilizációs, hanem szellemi erőfeszítéseinek kudarcából, abból a kultúrtörténet során kialakuló csódhelyzetből, szellemi sakk-matt állapotból tanulhat, amely számára nyilvánvalóvá, ésszel közvetlenül megvilágíthatóvá teszi önálló és közvetlen szellemi tapasztaló képességének hiányát, s a sajátos, a humanistával versenyre kelő vagy akár csak az arisztokratikus teljesítményeket kiegészíteni akaró szellemi teljesítménynyújtás hiúságát, értelmetlenségét. Az önálló szellemi tapasztaló képességgel nem rendelkező polgár kedvéért ugyanis, aki a humanistával ellentétben csak a maga kárán tanul, szellemi terméketlenségét drámaian meg kell jeleníteni, és még ennek, az arisztokratikus kultúra szellemi visszfényénél játszódó drámának a tanulságait is a humanistának kell megvilágítania számára.

Az emberközpontú vilgképnek a polgári korban bekövetkező érvényvesztése nem vonta maga után a humanista alkotókedvének elapadását. Hiszen az emberközpontú vilgkép kultúrtörténeti jelentősége változatlan maradt, és az arisztokratikusan hangolt humanista nem hagyta a gyakorlati érvény megvonásától magát zavartatni. Bár a humanista a gondolkodását és magatartását meghatározni hivatott elveket az egyetemesség igényét kielégítve, a kultúra meghasadását elkerülve mindig korszerűen juttatta szóhoz (így például tizenkilencedik századi érvényvesztésük következményét tekintetbe véve, majd századunkban személyes képviselőjük lehetetlenné válását is elismerve, de képviselőjük és érvényesítésük pusztá igényét ekkor sem föladvá), a kultúrtörténeti folyamat fenntartása változatlanul az ő feladata maradt. Még a polgári lázadás romantikus vagy avantgárd megnyilvánulásai is az általa felvetett problémákhoz, a kultúrtörténeti folyamatnak az ő teljesítményei szerint tagolódó szakaszaihoz igazodtak. A polgár olyan mértékben alkotott jelentőset, amilyen mértékben a humanista által elért eredményeket sajátos szempontjai szerint alkalmazta, és alkotásai a humanista elveket közvetve elismerték. Az a szellemi kudarcélmény pedig, amelybe a romantikus, a szecessziós, az avantgárd vagy a posztmodern mozgalom torkollott, végeredményben arra volt jó, hogy a soronkövetkező illúziót elvesztő polgárt a humanista gondolkodás újabb megoldásai iránt fogékonyá tegye.

Az önálló és közvetlen szellemi-kulturális tapasztalás képességével nem rendelkező polgár, a kultúrtörténet tékozló fiúja nem tudta az emberközpontú vilgképet sajátjaként el-

fogadni. Ha egyébként hajlamos volt tisztelni a szellemet, a kultúrát, azt csodás isteni ajándéknak tekintette, a szellemi alkotásra vállalkozó emberekben pedig Isten hozzá hasonlóan engedelmes szolgálót látta, és szerepüket ekként ítélte meg. Ha viszont nem tisztelte, akkor szellemi nagykorúvá válásának feladatába belebonyolódva, a kultúra művelőit Istennel együtt fölöslegesnek ítélte, bennük zsarnokait vélte fölismereni, és őket tette felelőssé szellemi-kulturális emancipálódásának megrekedéséért. El kell ismernünk, nem egyszerű a gyakorlati, civilizációs feladatok ellátására hivatott, de embersége okán létében mégis szellemileg, kulturálisan megalapozott polgárnak belátnia, hogy gondolkodása korszerűvé, teljes értékűvé vagy felnőtte, felelőssé akkor válik, ha tudomásul veszi, hogy az ember Isten képére teremtettségét érvényesítő arisztokratikus szerepvállalás az ő emberségének fenntartásán és megerősítésén fáradozik, a létigazságot számára közvetíti, és Isten rá is kiterjedő gondviselése mindenekelőtt abban nyilvánul meg.

A humanista megengedte a polgárnak, hogy hajlamai szerint a lázadása miatt előállt világközpontú szemléletmódot érvényesítse. Nem értjük azonban a kultúrtörténetet, ha azt tétételezzük föl, hogy a humanista a polgárt magára hagyta, és arra vár, hogy egyedül birkózzon meg az erejét meghaladó problémákkal. A humanista, mint a tékozló fiú atyja, nem adta fel a szülői házat elhagyó fiúért érzett felelősséget. A polgár azért tér majd vissza a lázadás rossz erőinek kitombolása után a kultúrtörténet rendjébe, és a jövőben azért élnek majd együtt az igazságban, mert a humanista a polgárt szakadatlanul visszavárja, mert tulajdonképpen ő oldja meg a másik előtt álló feladatot, hiszen az teljes egészében az ő feladata, és sosem volt másé. Nemcsak a polgárnak van szüksége a lázadás kényszerösszervezésének drámái bemutatására, hanem közvetve a humanistának is, aki így képes belátni az emberközpontú világkép teljes és végleges érvényesítésének minden nehézségét, azt a feladatot, amit az emberi nem egészének, az emberi létezés minden körének a személyes és nem e világi igazság jegyében állítása jelent.

II.

Szellemi-lelki rehabilitációja érdekében a lázadó polgárnak vállalnia kell eltévelyedéséért a felelősséget. Ez azonban nem azt jelenti, hogy "akaratának rosszra hajlását" lázadása okává nyilváníthatnánk, azaz helyénvaló lenne — a polgári szemléletnek engedve — a kultúrtörténeti folyamatba az erkölcs szellemileg értelmezhetetlen tényezőjét bevonnunk. Anélkül, hogy felelőssége alól a polgárt fel akarná menteni, s benne tőle független körülmények áldozatát akarná látni, a humanistának meg kell szüntetnie az — istenközpontú világkép gyámságát elvető, de az emberközpontú világképéhez egyelőre eljutni nem tudó — polgárt fogságában tartó élet- és világközpontú szemléletmód jelenbeli érvényét. Ez utóbbiban nemcsak az előítéletek ellen harcoló felvilágosodás következményeként előállt új jelenséget kell látni. Benne a bibliai hagyományt eddig tökéletesen elsajátítani nem tudó és lázadásával az e hagyományon alapuló arisztokratikus világképéhez alkalmazkodását felmondó polgár eredeti, nyers, a szellem, a kultúra által meg nem szelídített, de lényé mélyén máig ott lapangó szellemi-lelki állapota ad hírt magáról.

A bibliai hagyományt megteremtő zsidóságnak, a civilizáció világától magát elkülönítő választott népnek — csak az arisztokratikus beállítottságot elismerő, Istennek tetszőnek tartó — gondolkodása ugyanis nem találta szükségesnek a polgár szellemi befolyásolását. A kereszténység viszont a történelem során megelégedett a megváltás jóhírére elfogadó polgár jószándékával, és az üdvtörténetre bízta, hogy egyszer majd értelme is megvilágosodik, nem csupán tükör által homályosan látja az igazságot. Így az a helyzet állt elő, hogy bár a bibliai hagyomány a létet az élethez, a szellemi-kulturális szempontot a civilizáció gyakorlati szempontjához képest elsődlegesnek gondolja, sem a zsidó, sem a keresztény hagyomány ennek intellektuális megvilágítására, a polgár által beláthatóvá tételére nem vállalkozott. Az előbbi azért, mert mint láttuk, a polgár ontikus szerepét nem ismerte el, az utóbbi pedig azért, mert a polgárral való személyes azonosulás, a polgár megváltottságába vetett hit eddig a keresztény kultúra arisztokratikus beállítottságú tagjait is megakadályozta abban, hogy a polgár megnyilvánulásait kritikusan kezeljék, gondolkodásának gyökeres megújítására vállalkozzanak, azaz a dolgok és a jelenségek, a világ vizsgálatára rendelt tudományt, ezt a polgári leleményt az arisztokratikus hagyomány színvonalára emeljék, mint kívánatos, közvetlenül arra alapozzák.

Ennek érdekében korunk humanistájának szakítania kell azzal a polgári szemléletmóddal, amely az észet nem a világot és az emberi létet megalapozó igazságra, hanem a természet és a társadalom dolgaira és jelenségeire irányítja, s amely a civilizáció világát, a polgár létezését az arisztokratikus szerepvállaláshoz, a teremtett világot pedig az ember igazságtapasztaló képességéhez viszonyítva elsődlegesnek, alapvetőnek tekinti. Kultúránk időszerű problémáinak megoldása érdekében elengedhetetlen, hogy ezen létalapozó tényezőknek a bibliai hagyomány szerinti hiteles sorrendje az intellektuális kifejtésben is tükröződjék, s a polgárnak nyíljon módja arra, hogy léte szellemi alapjaira ráébredjen. Következésképp elégtelennek kell nyilvánítanunk minden intellektualista rendszert, amely a természet és társadalom jelenségeit nem az egy és oszthatatlan létigazságból kiindulva magyarázza. A továbbiakban nem elfogadható sem az a gondolkodásmód, amely a létigazság szellemi egységéből kiszakított dologi világban értelmes egységet keres vagy talál, sem az, amely a szellemi tapasztalat által hitelesen meg nem alapozott ész nyújtotta lehetőséggel megelégedve, a világot értelmetlen struktúrák útvesztőjének tekinti. A jelen kulturális zsákutcájából kijutás érdekében olyan tudományt kell teremtenünk, amely rendszerében a hagyomány teljességét közvetlenül értékesíti, s amely ugyanakkor következetesen megvilágít, kultúrtörténetileg értelmez minden titkot, minden misztériumot. Most pedig vegyük sorra azokat az okokat, nehézségeket, amelyek a két évszázada tartó polgári lázadás során megakadályozták, hogy a humanista a kérdéseket olyan gyökeresen vesse fel, ahogyan az ontikus kultúrtörténet ajánlja, és útját állják annak, hogy a humanista az általa képviselt emberközpontú világképet teljesen kifejtse, abba a polgárt is bevonja.

Az igazság személyes, arisztokratikus képviselőjét, e világi érvényesítését, valamint az azt lehetővé tevő emberközpontú világképet kezdeményező nyugat-európai humanizmus — a célja elérhetőségébe vetett hitétől befolyásoltan — az indulásnál nem mérte fel a leküzdendő nehézségek teljességét. Így megfeledkezett arról, hogy arisztokrata és polgár szerepmegosztása nem pusztán társadalmi, hanem szellemi-kulturális jellegű is, s minthogy a létben gyökerezik, nem számolható fel. Nem nézett tehát szembe azzal a ténnyel, hogy az arisztokratikusan hangolt humanistának az emberközpontú világkép alapjaira helyezkedése csupán a feladat egyik felét jelentette, s annak másik, az előbbinél is súlyosabb fele: a pol-

gár bevonása az új világképbe. Ehelyett a nyugati humanizmus a polgárosodás jegyében arisztokratikus és polgári szempont kiegyenlítésére törekedett, egyfelől a polgárt sem csak az igazság érvényesítésére, hanem közvetlen megtapasztalására és képviselésére is képesnek ítélte, másfelől úgy találta, hogy az arisztokrata sem feledkezhet meg az igazságnak a polgári világon belüli érvényesítéséről. Arisztokratikus és polgári szerepek közelítése, az igazság képviselése mellett az érvényesítés szempontjának fölvétele azt eredményezte, hogy a nyugati humanista által képviselt igazság nem tisztán a lét eleve adott és mindent átható igazsága volt: az egyetlen valóság, amelyet csak hagyni kell szóhoz jutni, s amelyet a hibásan gondolkodó ember csak elronthat, hanem az ismeretek útján, a dolgok közvetítésével szerzett és ennek megfelelően a humanista titanikus akarata által érvényesített igazság is. A polgár lázadása, szellemi eltévelyedése a szerepek és a fogalmak így értett keveredése miatt következhetett be.

Amíg a polgár nem "világosodott fel", vagyis amíg az istenközpontú világképet elfogadta, az ő kultúratiszteletén alapuló arisztokratikus berendezkedés a humanista szempontjainak érvényesülését biztosította. Az istenközpontú világkép elleni lázadás nyomán előállt polgári társadalom, illetve annak világközpontú szemléletmódja viszont azt a kételyt támasztotta, érvényesülhet-e az életben, a világban a humanista által megtapasztalt és képviselt személyes, az életen és a világon túli igazság. A nyugati keresztény hagyományt megszólalató Goethe úgy találta, hogy a humanista nem térhet ki a lázadó, ám lázadása ellenére értéktudattal rendelkező, mert az igazság megtagadása közben is az igazsággal birkózó, tehát szellemi kapcsolatait el nem veszítő polgárral szövetkezés elől, vagyis jobb meggyőződése ellenére kénytelen bevonódni a polgári lázadásba.

Bár a drámai elbeszélő költemény világossá teszi, hogy Faust hibát követ el, amikor a lázadó polgárt szimbolizáló Mefisztónak bizonyos megkötésekkel eladja lelkét, mégis az "igaz ember", az isteni igazság érvényesülését az ember feladatának tekintő nyugati humanista a fogalmak tisztázatlansága miatt nem tudja magát kivonni az eseményekben való részvételből. Faust tragikus vétsége abban állt, hogy a lázadás szellemi jellegét túlértékelve, és a kultúrtörténet immanens, intellektuális, személytelenül gépies bebiztosíthatóságát föltételezve elhitte, hogy a lázadás "örökké rosszra törő" szelleme "örökké jót művelhet", s mint ilyen a kultúrtörténet, az igazságtapasztaló erőfeszítés mozgatója lehet. Faust alakja és sorsa, Goethe műve a kultúrtörténeti folyamat fenntartójának tekintett nyugati hagyomány azon hiányosságát, egyoldalúságát leplezi le, hogy kétségtelen sikereit és nem egészen alaptalan magabiztosságát részben gondolkodásának bizonyos fölszínessége magyarázza. A kultúrtörténeti indíttatásától, szenvedélyes hitétől mozgatott Nyugat hajlamos megfedkezni arról, hogy az igazság nem e világból valósága és az ember szabadsága miatt semmi nem biztosítja a lázadás szellemiségét, az arisztokratikus tapasztalatot elvető polgár értéktudatának megőrzését. A kultúrát nem tisztelő beállítottság tehát bizony érvényre juthat, és a hagyománytól elszakadó, az arisztokratikus szemponttól magát függetleníző, a létét kizárólagosnak tekintő polgár éppen ezt testesíti meg, s ennek megfelelően a rossz nem föltétlenül szellemi természetű, sőt a szellem tulajdonképpeni mivoltában sosem rossz, mert az utóbbi nem más, mint a szellemtelen és közönséges, a kultúrát nem tisztelő polgár. Ez pedig azt jelenti, amit a nyugati gondolkodás nem kellőképpen szokott méltányolni, de amit a Faust e világi kudarcát bemutató Goethe-mű kiemel, hogy az ontikusan ugyan bebiztosított, de a — személyes és transzcendens igazság e világi érvényesülésének zavarai miatt — mégis kiszámíthatatlan kultúrtörténetben bizony vannak kétségbeejtő fennakadások, részleges visszaesések, és bár

a humanistának az a dolga, hogy a folyamat fönntartása, előbbrevitele érdekében minden tőle telhetőt megtegyen, végül is nem tudhatja, minek mikor jön el az ideje, mikor áll elő az idők teljessége.

Puskin Goethével szemben a lét szerkezetét hitelesen bemutató ortodoxia szellemében jár el, amikor a lázadó polgárral köteendő szövetség gondolatát nem ismeri, amikor nem fogadja el az érvényességnek a jelentőségtől elkülönülő, gyakorlatias, kompromisszumokat igénylő, s a létigazság teljességét, föltétlenségét óhatatlanul csorbító szempontját. A orosz klasszikust kielégíti az a bizonyosság, hogy a kultúra, az emberi létezés ideális, a létigazság normájának megfelelő formáját sikerült meglátnia, s hogy kortársaival, műve értő olvasóival sikerült megismertetnie. Nem tartja feladatának annak feszegetését, mikor és milyen áron fogadja majd az élet magába az igazság valóságát, s emelkedik ki általa csonkaságából és középszerűségéből. Az orosz kultúra képviselője számol a kultúrát nem tisztelő polgár jelentette veszéllyel, fölismeri azt a problémát, amelyet a szellemtelenség, a közönségesség, a tulajdonképpeni rossz jelent, és a jelenbeli problémákkal szembeni tehetetlenségéért — szemlélődő beállítottságának jutalmaként — azok világosan látásával kárpótolja magát.

A Nyugat tévedett, amikor a kultúrtörténeti folyamatot a kultúratisztelő polgár föllépésével összekapcsolta, a polgárosodás diadalmasan száguldó gépezetére állította, de kultúrtörténeti intuíciója helyesen sugallta neki, hogy az arisztokratikus felelősségtudatától áthatott humanista nem hagyhatja magára az igazságkeresés útvesztőjében időlegesen eltévedt világot, a félig értett célok, a félig kidolgozott programok következményeként megfogalmazódó féligazságokat áldozatok vállalása árán is köteles ellensúlyozni. Lermontov, a klasszikus Puskin szellemi örököse pedig ahelyett, hogy illuzórikusan a lázadó polgár mefisztói alakjában az igazság érvényesítésének biztosítékát kereste volna, az ortodox hagyomány, az orosz kultúra sugallatainak engedve, azt érezte feladatának, hogy arisztokratikus beállítottsága ellenére lázadjon, azaz éppen lázadásával nyilvánítsa ki kielégítetlen felelősségtudatát, tiltakozzon a kultúrát nem tisztelő beállítottság eluralkodása, a szellemi és lelki halál kikerülhetetlennek mutatózó állapota ellen. Ezáltal arra hívta fel a figyelmet, hogy a rossz erejét, a létproblémák mélységét a helyes tanítás, az ortodoxia fényében világosan látó, de ugyanakkor a nyugati humanizmus titanikus reflexei által teremtett helyzetet öröklő, vagyis a maga önálló hangját egyelőre még nem találó orosz kultúra átmenetileg kilátástalan helyzetbe került. Míg Puskin a Nyugat illúzióit bírálva a kultúrát nem tisztelő beállítottság aggasztó kultúrtörténeti érvényét mutatta meg, Lermontovnak a kultúrát nem tisztelő beállítottság eluralkodása miatti lázadása a figyelmet arra irányította, hogy a szemlélődő magatartásból kilépés érdekében (szemlélődő álláspontra helyezkedett ekkoriban Puskin mellett a magának olümposzi szerepkört kialakító Goethe is) meg kell találni a kultúrát tisztelő és nem tisztelő beállítottság megkülönböztetésének, személyes, lelki-szellemi elválasztásának módjait.

Az orosz kultúra a maga önálló, egyénisége kinyilvánítása közben az európai gondolkodást is megújító hangját a nagyregényben találta meg. A nyugati humanizmus szemléletmódjának és az ortodox hagyománynak az összekapcsolása abban állt, hogy az orosz humanista egyrészt valóban óvakodott arisztokratikus és polgári szempont közelítésétől, az általa képviselt igazság gyakorlati érvényesítésétől, tehát ahhoz az ontikus elvhez tartotta magát, hogy a problémák hiteles kezelése, a kultúrtörténeti féligazságok és zavarok kiküszöbölése esetén mindaz, ami jelentős, érvényesül is, másrészt mint addig a Nyugat tette, Lermontovval kezdődően felelősnek érezte magát a kultúrtörténeti folyamat fenntartásáért is.

Ettől a felelősségérzettől vezetettve, az életet a léttapasztalás föltétlen közegének tekintve, bízott abban, hogy az arisztokratikus beállítottságot az élet megtermi, és érvényesülését megengedi. Tolsztoj és Dosztojevszkij, Turgenyev és Goncsarov műveiben a hangsúly nem arra esik, hogy a polgári világ sajnálatos módon az igazság érvényesítését nem engedi, hanem arra, hogy az élet a létigazság erejének bizonyítékaként a létfelejtő, a világközpontú gondolkodás körülményei között is megszüli az ilyen igénnyel föllépő hősokeket. Valamint az állítódik előtérbe, hogy mint az *Anna Kareninában* Levinnek a regény végén bekövetkező magáralálása bizonyítja, a bűn, a rossz szédítő mélységébe lelátó ortodox hagyományú orosz kultúrán belül sem kell a kultúrát tisztelő polgárnak a kultúrát nem tisztelő hasonmásától magát erkölcsileg és szellemileg megbénítani hagynia. Ez azt jelenti, hogy a továbbiakban a kultúrát tisztelő orosz polgár is lázadhat, kísérletezhet önállóan szellemi feladatok ellátásával, mint azt az orosz szimbolisták mozgalmá bizonyítja, sőt a szellemi önállóságot kimunkáló orosz polgárnak ezen kritikai teljesímeny eredményeképpen nem is kell szellemi önállóságiigényének kinyilvánítása érdekében föltétlenül lázadnia (lásd Csehov). Az orosz polgárosodás útja tehát nem föltétlenül zsákutca, azaz határai megtapasztalására nem csupán az alatta tátongó mélységet nem látó és a meredély fölötte a holdkóros magabiztosságával imbolygó nyugati polgár képes.

A német és az orosz klasszikának a múlt században folytatott párbeszéde nem szüntette meg a nyugati katolikus és a keleti ortodox gondolkodás egyoldalúságát, nem semlegesítette egészükben a köztük feszülő ellentéteket. Eredményei közvetlenül, az adott koron belül csak arra voltak elegendők, hogy enyhítse azokat, szélsőséges megnyilvánulásait lemetssze. Ugyanis a problémák teljes megvilágításának és hatékony kezelésének útját állta az a zárt keresztény társadalom keltezte benyomás, hogy polgár és humanista együttműködése egyszer s mindenkorra beszabályozott, hogy az élet, a keresztény társadalom, ha titánikus hajlamait a humanista kordában tartja, önmagában és önmagától, tehát föltétlenül a kultúrtörténeti léttapasztalás közege lesz. Be kellett azonban látni, hogy a létfelejtés nemcsak a nyugati, hanem a keleti hagyományú kereszténységet is fenyegeti, hogy a hagyománynak mint léttapasztalatnak az őrzése nemcsak életbeli, hanem az életen túlmutató feladat is, hogy a humanistának akkor is enlékezni kell a hagyományra, ki kell nyilvánítania az igazság képviselőének igényét, ha az élet nem tartja a rokonságot a hagyománnyal, az igazsággal, ha az igazsághoz és a hagyományhoz az életnél is inkább ragaszkodó humanistát szerepében az élet felfüggeszti.

Ez a kultúrtörténeti problémaállapot tette időszerűvé a zsidó hagyományt a jelenkori humanizmus történetében, és emelte századunkban annak meghatározó tényezőjévé. A zsidó gondolkodásnak az a radikális kételkedése, hogy a polgár a kultúrtörténet vonzaskörében tartható, hogy a civilizáció szellemi-kulturális alapjaira állítható, azaz megszentelhető, amely kételkedés a zsidóságot kultúráképviselői szerepében egykor felfüggesztette, és csaknem kétezer évre a kultúrtörténeti kezdeményezés lehetőségétől megfosztotta, fenntartásai részleges indokoltságának bizonyosságaként most a keresztény kultúrán belül előállt helyzetben és a keresztény kultúra által megszabott föltételekkel képessé tette arra, hogy az európai kultúrtörténetet a holtpontra átlendítse. Franz Kafka mint ennek a zsidó hagyományt időszerűvé tevő huszadik századi humanizmusnak a képviselője feloldhatatlan konfliktusban, szakadatlan "perben" áll az élettel, mert az a rajta túlmutató, mégis az életet fenntartani hivatott igazság személyes képviselőjére nem ad lehetőséget, s mert az igazsághoz föltétlenül ragaszkodó, de szerepének igazolását tévesen az élettől váró humanistát az életből gonoszul

kiszorítja. Kafka megmutatja, hogy az igazság nem e világiságára emlékeztetni hivatott humanista a kultúrtörténet adott szakaszán nincs abban a helyzetben, hogy a szellemi eltévelyedésében megrögzött polgár iránt megértést tanúsítson. Neki éppenséggel az a dolga, hogy a kultúrtörténet előbbre lendítése révén a polgárt hozzásegítse a szellemi sötétségből kiemelkedéshez. Az más kérdés, hogy annak ára van, ha a humanista személytelenül kéri számon a polgáron az arisztokratikus teljességet. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a humanista is része a kultúrtörténeti folyamatnak, és mint a titanizmus bírálata megmutatta, tragikus vétségét ő sem kerülheti el. Tőle annyi elegendő, szerepét azzal is híven betölti, ha személytelenségét következetesen bírálja, ha tragikus vétségét a katarzis érdekében elismeri.

Az utóbbi kétszáz év során a polgári lázadás teremtette föltételek között a nyugati katolikus, a keleti ortodox keresztény és a zsidó hagyomány a humanizmus eredményeit gazdagítva mozgósította a benne rejlő szellemi lehetőségeket. Egyben megmutatta azok határait is, és eltávolította a polgár szellemi-kulturális emancipálódásának, a bibliai hagyomány magasztalára emelkedésének, az emberközpontú világkép elsajátításának útjában álló akadályokat. Az élet- és világközpontú szemléletmódnak, a polgári kor szellemi eltévelyedésének megszüntetéséhez azonban elsősorban a magyar kultúra ad ösztönzéseket, amennyiben a kereszténység szellemében a polgár eltévelyedéséhez megértéssel, és elfogulatlanul, kritikusan fordul. A magyar kultúra számára, amely — a bibliai hagyományt a civilizáció ellenében kialakító zsidó és a kereszténységet civilizációs tapasztalatai közvetítésével elfogadó indoeurópai kultúrákkal szemben — a kereszténység fölvétele előtt a polgári létre kérdés szempontját nem ismerte, és a létigazság egységének gondolatával közvetlenül a bibliai hagyomány által találkozott, a kultúra, a létigazság arisztokratikus szempontjának elsőbbsége magától értetődő volt, és esetében az intellektualista tudománynak, a civilizáció működtetésének a hagyománytól elidegenedő gyakorlata nem volt elfogadható, mindig idegen maradt.

A legtöbb keresztény kultúrával ellentétben a magyarság számára a kereszténység fölvétele nem annyira az anyagiságban elmerülő polgár megváltását, mint inkább a népet képviselő arisztokratikus szempont megemelését, megnemesítését, a messiási jövőndőlés teljesülését jelentette, noha a kereszténységet elfogadó magyarság nem tartotta választott népnek magát, és a polgári elem befogadását, a civilizáció majdani megszentelését az evangélium szellemében vállalta, elengedhetetlennek tartotta. A magyarság, amelyet ebben a értelemben a parúzia népének nevezhetünk, a polgári kor szellemi eltévelyedésétől közvetlenül kevésbé érezte érintve magát, bizonyos értelemben úgymond feudális maradt: kultúránk a lázadó polgár kultúrtörténeti ámokfutásának inkább áldozata lett, mint amennyire részesévé vált. Közvetve mégis annyiban van e kultúrának köze a polgár legújabb kori lelepleződéséhez, hogy mint Ady életműve tanúsítja, annak ellenpárjaként megtörtént "a vad, úri tatároknak", történelmi arisztokráciánknak, a kultúránkat egykor fenntartó szellemiségnek a bírálata. Mivel ez az arisztokrácia a bibliai pátriárkákkal ellentétben nemcsak Isten választottja, igaz ember akart lenni, nemcsak a történelemben kívánt létezni, hanem hatalmát a természeti világban is fenn akarta tartani, létezése a szent királyok alapvetése dacára sem kizárólag szellemi alapon nyugodott, hanem a polgárhoz hasonlóan a kereszténység fölvétele előtt vad alanyon tenyészett. Ez a megállapítás természetesen az egész európai feudális arisztokráciára érvényes, csak kellő kultúrtörténeti látóköri híján ott ez a kérdés nem szellemi, hanem társadalmi, politikai alapon, a guillotine árnyékában rendeződött, azaz a lázadó polgár ideológiai dühe a jelenséget elhomályosította. Tolsztoj sejtett meg a lényegből valamit, amint erről a *Hadzsi Murat* című elbeszélése tanúskodik. Mint a hatalmas civilizációs

tényező, az elpolgáriasodott, elbürokratizálódott orosz birodalom bírálója, a polgári kor képtelensége ellen tiltakozva, az arisztokráciának a polgár által kipusztított vadalanya előtt megrendülten és elismeréssel adózik.